

Ніжинський обласний педагогічний ліцей
Чернігівської обласної ради

Педагогічні читання

**РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ
ЯК ПОТЕНЦІАЛ КРЕАТИВНОСТІ ТА
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧАСНИКІВ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

Збірник статей

Ніжин - 2025

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Ніжинського
обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради
(протокол № 1 від 14 січня 2025 р.)*

Укладачі: Л. Павлюк, Н. Івахно

Розвиток інтелекту особистості як потенціал креативності та критичного мислення учасників освітнього процесу: збірник статей педагогічних читань / за ред. Івахно Н., Павлюк Л. Ніжин: Ніжинський обласний педагогічний ліцей Чернігівської обласної ради, 2025. 50 с.

.

У збірнику вміщено матеріали педагогічних читань, проведених у Ніжинському обласному педагогічному ліцеї Чернігівської обласної ради.

Статті опубліковано в авторській редакції.

© Ніжинський обласний педагогічний ліцей
Чернігівської обласної ради, 2025

ЗМІСТ

Болох Ю. М. Адаптація як одна із форм соціалізації особистості	4
Боровик В. В. Уроки гімнастики в Ніжинській гімназії при історико-філологічному інституті князя Безбородька (в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.)	9
Гах І. М. Розвиток інтелекту особистості як потенціал креативності та критичного мислення учасників освітнього процесу на уроках географії	17
Свтушенко А. І. Методи, моделі та засоби формування критичного та творчого мислення учнів на уроках фізики.....	21
Івахно Н. О. Розвиток критичного мислення в процесі вивчення літератури в 10-11 класах.....	27
Кайдаш А. М. Стратегії розвитку креативного мислення здобувачів освіти.....	31
Павлюк Л. М. Розвиток креативного мислення старшокласників під час навчання англійської мови	37
Паливода Ю. М. Розвиток інтелектуальних здібностей учнів на уроках біології і екології	41
Чернишова Е. О. Розвиток критичного мислення та креативності на уроках інформатики у старших класах	46

***БОЛОХ ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА, спеціаліст II категорії, вихователь
Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради***

АДАПТАЦІЯ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. У сучасному динамічному світі процес соціалізації особистості набуває особливого значення, оскільки від успішності входження індивіда в соціальне середовище залежить його подальший розвиток та самореалізація. Адаптація виступає ключовим механізмом соціалізації, забезпечуючи пристосування людини до мінливих умов соціального середовища та формування необхідних поведінкових патернів.

Адаптація розглядається науковцями як складний багаторівневий процес, який охоплює фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти життєдіяльності особистості. Базуючись на дослідженнях відомих психологів (Г. Сельє, Ж. Піаже, Л. Виготський), можемо стверджувати, що адаптація представляє собою активний процес пристосування індивіда до навколишнього середовища, який супроводжується зміною внутрішніх структур і поведінкових патернів особистості.

Мета статті – розкрити значення адаптаційних процесів як однієї з форм соціалізації особистості.

Основна частина. Слово «адаптація» (від лат. *adaptatio*) трактується як «упорядкування» або «налаштування». У біології даним терміном описується здатність живих організмів пристосовуватися до умов навколишнього середовища. Згодом це поняття отримало ширший зміст і стало використовуватися не лише в природничих науках, а й у суспільних, зокрема у філософії, соціології та психології. Сьогодні терміни «адаптація» та «адаптаційний процес» широко застосовуються у соціальній психології, соціології та філософських дослідженнях.

Адаптаційні процеси можна розглядати як ключ до комплексного вивчення взаємовідносин між людиною і навколишнім світом. Соціальна адаптація є взаємозалежним процесом, у якому соціальне середовище і соціальний суб'єкт

впливають одне на одного. Такий процес нерозривно пов'язаний із соціалізацією, що означає засвоєння особистістю норм і правил соціального середовища.

Поняття «адаптація» існує у двох формах: «адаптація» (*adaptatio*) та «приспосовування» (*adjustment*). Перше має ширший зміст, тоді як друге описує пасивне прийняття індивідом умов оточення або приспосовування до конкретної ситуації.

Сутність адаптації пояснюється через низку супутніх термінів. Процес змін, спрямованих на приспосовування організму, називають адаптуванням, а стан після успішного завершення цього процесу – адаптованістю. Весь шлях від початкового до фінального стану організму називається адаптивним циклом. Різниця між початковим і кінцевим станами організму після адаптаційного процесу – це адаптивний ефект. Адаптивною ситуацією вважається конкретний момент взаємодії організму із середовищем, що вимагає змін для адаптації [1].

Здатність організму пристосовуватися до зовнішніх умов може бути повною або частковою. У разі повної адаптованості значних змін у відповідь на вплив не відбувається, оскільки рівень стійкості організму (резистентності) є достатньо високим, і організм не потребує активізації життєвих процесів для збереження рівноваги. При частковій адаптації організм справляється з впливом через активацію адаптаційних механізмів. З часом часткове пристосовування може стати повним завдяки підвищенню резистентності, однак такий процес має межі. Після вичерпання резервів організм стає нездатним підвищувати свою стійкість, що може призводити до збоїв у функціонуванні різних систем, часто на фоні підвищеної активності ендокринної системи, яка вже не забезпечує зростання резистентності [1].

Адаптація є багатогранним явищем, дослідження якого вимагає використання міждисциплінарного підходу, особливо у соціальному аспекті. Процес соціальної адаптації передбачає поступове пристосовування особистості до умов суспільного середовища через інтеракції з різними соціальними групами та інститутами. У цьому контексті питання адаптації пов'язане з інтеграцією індивіда в соціальну групу та його здатністю дотримуватися усталених норм

поведінки, що слугують підґрунтям для існування в конкретному середовищі [2, с. 20–21; 3, с. 55–66].

Однією з визначальних характеристик адаптації є активна участь особистості у соціальних процесах, яка відбувається в рамках нормативних стандартів, притаманних певному суспільству. Активність суб'єкта під час взаємодії з оточуючим середовищем сприяє його інтеграції в суспільний процес [2, с. 20–21]. Особливу роль у цьому відіграє свідомо залученість, яка впливає на професійну реалізацію особистості та визначає її адаптацію до умов соціального простору [2, с. 21].

Стабільність процесів у суспільному середовищі залишається важливим аспектом соціального залучення. Під час формування стабільності в соціальному просторі вирішальне значення мають соціальні, економічні та політичні фактори, які є невід'ємними складовими масової участі [3, с. 62].

Окрему увагу привертає питання взаємодії індивіда із соціальним середовищем, яке включає прийняття та підтримку загальноприйнятих норм. Активність особистості в суспільних відносинах впливає на її здатність сприймати й відтворювати усталені правила поведінки [4, с. 130].

Соціалізація виступає важливим елементом адаптаційного процесу, оскільки вона забезпечує включення індивіда в систему суспільних зв'язків. Це явище охоплює як процес, так і результат інтеграції особистості через засвоєння соціального досвіду та норм взаємодії [5, с. 100]. Соціалізація відбувається на рівні мікросоціальних та макросоціальних структур [6, с. 72–73].

У наукових дослідженнях акцентується увага на порівнянні соціалізації та адаптації, адже обидва явища мають спільну мету – сприяти гармонійному включенню особистості до суспільства. Соціалізація передбачає як активну, так і пасивну участь у суспільних процесах, що дозволяє індивіду засвоювати цінності й норми поведінки на різних рівнях соціальної взаємодії [7, с. 61].

У соціальному контексті дезадаптація розглядається як порушення здатності особистості пристосовуватися до умов суспільного життя. Це явище

може проявлятися через труднощі інтеграції у нові соціальні ситуації та ускладнювати процес включення до суспільних структур [6, с. 73].

Таким чином, вивчення адаптаційних процесів у поєднанні з соціалізацією дозволяє глибше зрозуміти механізми інтеграції особистості до соціального простору. Дослідження цих явищ також сприяє визначенню ризиків дезадаптації та розробці ефективних програм, спрямованих на оптимізацію соціальної взаємодії, особливо в умовах змін і викликів сучасного суспільства.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити наступні структурні компоненти адаптації (рис. 1.).

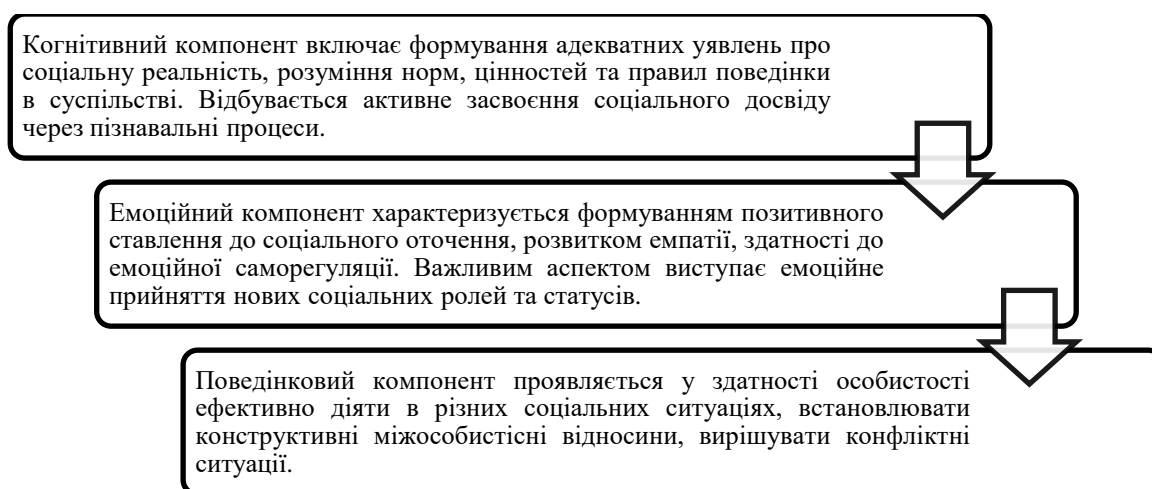

Рис. 1.1. Структурні компоненти адаптації [4]

Дослідження механізмів соціально-психологічної адаптації дозволяє виділити декілька основних процесів. Інтеріоризація – засвоєння соціальних норм, цінностей, патернів поведінки та перетворення їх у внутрішні регулятори поведінки особистості. Через інтеріоризацію відбувається формування соціальної ідентичності. Ідентифікація – ототожнення себе з певними соціальними групами, прийняття їх норм та цінностей. Механізм ідентифікації забезпечує формування почуття приналежності до соціуму. Рефлексія – усвідомлення власного місця в системі соціальних відносин, аналіз своєї поведінки та її корекція відповідно до соціальних очікувань.

Можливості пристосування до конкретного середовища, з одного боку, залежать від рівня психічного здоров'я, а з іншого – впливають на нього. Очевидно, що ці два явища тісно взаємопов'язані. Визначення психічного

здоров'я, за даними ВООЗ, звучить так: «...стан добробуту, за якого людина здатна реалізовувати свої можливості, справлятися з повсякденними стресами, продуктивно працювати й робити внесок у життя спільноти».

Важливою умовою успішної адаптації, зокрема в умовах війни, є підтримка з боку соціального середовища. Середовище впливає на особистість чи групу, а вони, своєю чергою, творчо змінюють це середовище відповідно до своїх потреб. Подібна взаємодія, закладена під час соціалізації, стає основою поведінки і діяльності особистості [8].

Висновки. Адаптація в рамках соціального середовища є однією з ключових умов існування в суспільстві. Слід зазначити, що питання адаптації особистості тісно пов'язані зі стабільністю середовища та кризовими аспектами, які впливають на цей процес. Адаптація виступає значущою формою соціалізації особистості, забезпечуючи її входження в соціальне середовище та ефективне функціонування в ньому. Таким чином, адаптація у соціальному середовищі має важливе значення та невіддільну роль у забезпеченні гармонійного існування людини в суспільстві. Процес дозволяє індивіду підтримувати зв'язок із соціальними процесами та дотримуватися прийнятих норм.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням особливостей адаптації в умовах цифрового суспільства, розробкою нових методів діагностики та корекції адаптаційних процесів, дослідженням впливу культурних факторів на успішність адаптації особистості.

Список використаних джерел:

1. Psychology Dictionary: the only Free Online Psychology Dictionary. URL: <https://psychologydictionary.org>.
2. Андросович К.А. Феномен соціальної адаптації як предмет наукового аналізу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 3. С. 20–24.
3. Орбан-Лембрик Л. Вплив кризових і стабільних періодів життя людини на процес її соціалізації у суспільстві. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 55–66.

4. Мельничук М. Психосоціальна адаптація як необхідна умова пристосування до нових умов існування. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2016. № 53. С. 126–134.

5. Козубовська І., Шикітка Г. Наукові підходи до розуміння термінів «адаптація» і «соціалізація» особистості. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2019. Вип. 10.

6. Орбан-Лембрик Л. Залежність поведінки особистості від впливу проблемогенного соціуму. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 71–82.

7. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013.

8. Поспелова І., Косьянова О., Клосс Г. Особливості соціально-психологічної адаптації осіб із різним ставленням до невизначеності. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 110–119.

БОРОВИК ВОЛОДИМИР ВІТАЛІЙОВИЧ, спеціаліст вищої категорії, учитель фізичної культури Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

УРОКИ ГІМНАСТИКИ В НІЖИНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ ПРИ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА (В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Постановка проблеми. Успішність реформування сучасної системи фізичного виховання школярів не можлива без ґрунтовного аналізу її становлення та розвитку. В той же час стан фізичного здоров'я учнівської молоді викликає занепокоєння у фахівців. Тому виникає нагальна потреба звернутися до історичного досвіду вирішення проблеми фізичного здоров'я учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історичних джерел [12], публікацій [11] та архівних матеріалів [1; 2; 3 та ін.] засвідчує, що перші уроки гімнастики (тепер уроки фізичної культури) почали вводитися ще з

1864/1865 навчального року. Цю проблему у своїх дослідженнях порушували Дорошенко Е. Ю., Приступа Є. Н., Чуйко С. Р. та інші. Разом з тим історичний досвід організації та проведення занять з фізичної культури, на нашу думку, ще не достатньо висвітлений. І тому існує нагальна потреба у вивченні досвіду минулого для того, щоб краще зрозуміти проблему сьогодення.

Формування цілей статті. Метою нашого дослідження стало вивчення архівних матеріалів щодо організації та проведення уроків гімнастики в Ніжинській гімназії, яка існувала спочатку при юридичному ліцеї князя Безбородька (1840 – 1874), а потім при історико-філологічному інституті (1875 – 1917).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проводячи дослідження стану справ фізичного виховання учнівської молоді в кінці ХІХ століття, слід звернути увагу на циркуляр Міністерства народної освіти № 22397 від 25 листопада 1872 року (тут і в подальшому числа наведено за старим стилем), розісланий у навчальні округи. На підставі цього циркуляру керівниками навчальних округів, зокрема Київського, було направлено запит директору Ніжинської класичної гімназії, що існувала при юридичному ліцеї князя Безбородька з 1840 року, з вимогою повідомити чи обладнані в навчальному закладі окремі приміщення для занять гімнастикою; чи запрошені кваліфіковані вчителі гімнастики; чи обов'язково навчаються гімнастичним вправам усі учні й скільки разів на тиждень кожний клас? Якщо ж в навчальному закладі не були обладнані приміщення і не запрошений учитель гімнастики, то необхідно було повідомити, яких заходів вжито для виконання цього розпорядження [1].

Про заходи, що вживали в той час для введення уроків гімнастики, можна робити висновки із донесення директора Ніжинської класичної гімназії при юридичному ліцеї князя Безбородька попечителю Київського навчального округу від 15 грудня 1872 року. Щоб уникнути плутанини в назвах навчальних закладів слід зробити історичну довідку. 29 квітня 1820 року було видано указ імператора Олександра І про заснування в м. Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька, яку в 1832 році було перейменовано в фізико-математичний ліцей, а в 1840 році в

юридичний ліцей князя Безбородька, який в 1875 році було реорганізовано в історико-філологічний інститут князя Безбородька. У 1840 році при юридичному ліцеї було засновано класичну гімназію з метою підготовки молоді до вступу в ліцей, а також до інших вищих навчальних закладів. Ця гімназія розміщувалася в ліцейському приміщенні й утримувалася на суму в розмірі 5828 карбованців на рік. Керівництво – директор, інспектор та інші повноважні особи – було спільним із ліцейським. До гімназії зараховували дітей десяти років, які вміли читати, та володіли знаннями з математики в межах віднімання, додавання, множення та ділення [12, с.94].

В цьому донесенні йшла мова про те, що з 1 червня 1871 року в приміщенні ліцею на третьому поверсі обладнано окрему кімнату для виконання гімнастичних вправ. Для роботи вчителем гімнастики в гімназію було запрошено за 250 карбованців на рік штабскапітана Шереметьєва, який проходив службу в 20-му резервному батальйоні, розміщеному в м. Ніжині. Гімнастикою займалися учні 6-ти перших класів. Для них проводили два уроки на тиждень навесні та влітку; один урок восени та взимку [2]. Слід зазначити, що з 379 учнів Ніжинської класичної гімназії займалися гімнасткою 302 чоловіки. Не вивчали цей предмет 77 вихованців. З них 36 учнів підготовчих класів через малий вік, 38 учнів VII класу – через великі навантаження навчальної програми і три учні різних класів – через хворобу організму, підтверджену лікарем ліцею. Восени та взимку один урок гімнастики проводили з 13:30 до 14:30, а у весняно-літній період проводили два уроки на тиждень з 12:30 до 14 години 30 хвилин [3].

З 1888 року в Ніжинську класичну гімназію при історико-філологічному інституті князя Безбородька для викладання гімнастики був запрошений ротний командир 66-го резервного батальйону штабскапітан Рудевич. Він, маючи певну фізичну й стройову підготовку, займався з учнями стройовими і фізичними вправами та на спортивних приладах. Заняття проходили в гімнастичному залі та у дворі інституту. Також існував розклад занять з гімнастики на 1888/1889 навчальний рік:

понеділок – 2-ий клас – 4-й урок ; 4 –й клас – велика перерва;

вівторок – 1-ий клас – 4 –й урок ; 6-й клас – велика перерва;

середа – 3-й клас – велика перерва;

четвер – 5-й урок – гімнастика в усіх класах крім 8–х;

п'ятниця – 8-й клас – велика перерва;

субота – 7-й клас – 4-й урок; 3-й клас – велика перерва [4].

Згодом Міністерством народної освіти було прийнято рішення про запровадження уроків гімнастики в усіх класах кожного дня, й при цьому приводили декілька варіантів розкладів уроків. Метою цього рішення були наміри залучити дітей до занять фізичними вправами кожного дня, а на практиці його виконати було не просто. У звіті директора Ніжинської класичної гімназії при історико-філологічному інституті князя Безбородька попечителю Київського навчального округу зазначалося, що новий розклад занять гімнастикою введено у вигляді третього зразка, у якому гімнастику планували проводити після 3-го уроку з 11:55 до 12 години 45 хвилин [5]. У звіті вказували й на значні труднощі, що при цьому виникли. Перш за все незручним було виконання гімнастичних вправ тому, що на уроках у кожному класі було багато учнів, і це заважало правильному виконанню завдань учителя. Нагадаємо, що в той час у цій гімназії навчалося більше 300 учнів. І керівництвом навчального закладу було виділено для занять 2 великих зали й розділено гімназистів на дві групи. Але це не вирішило тієї проблеми, а скоріше створило нові, тому що для проведення уроків необхідно було залучати двох учителів гімнастики, що передбачало певні фінансові витрати. Терміново ж підготовлений інструктор з числа старших учнів не справлявся з проведенням повноцінних занять. Тому, вказувалося у звіті, одночасні заняття гімнастикою для всіх класів були менш корисними й менш організованими, ніж заняття, що проводили в класах раніше [6]. Міністерством народної освіти пропонувалося також проводити заняття з гімнастики у різних класах в один день, але у різний час. Проте й цей варіант не вирішував проблему з організацією та проведенням занять, що виникла. Крім того, аналіз нового розкладу уроків учителями-практиками показав, що п'ятихвилинна перерва між

уроками, особливо між першим та другим була занадто малою, а 20 хвилин, що відводилися для сніданку, не використовувалися за призначенням [6].

Зважаючи на вищезазначене, Міністерство народної освіти запропонувало для середніх навчальних закладів у 1889/1890 навчальному році новий розклад занять:

9:00 – 9:50 – 1 урок;

9:55 – 10:45 – 2 урок;

20 хвилин для сніданку;

11:05 – 11:55 – 3 урок;

12:00 – 12:50 – гімнастика;

12:55 – 13:45 – 4-й урок;

13:50 – 14:40 – 5-й урок [5].

У звіті учителя гімнастики за 1910 рік, що працював у Ніжинській чоловічій гімназії (назва класична була змінена на чоловіча) при історико-філологічному інституті князя Безбородька, капітана 44-ї артилерійської бригади Віктора Опокова [170], дізнаємося, що на той час в гімназії налічувалося 8 класів. У кожному класі, як правило, навчалось від 35 до 40 учнів. Кількість уроків гімнастики, що проводив учитель гімнастики, становила 6 на тиждень. Для цього перший і другий класи та третій і четвертий були об'єднані у дві групи, решта класів складала самостійні групи. На перших уроках учитель знайомив учнів зі стройовими вправами: рівняння, змикання, розмикання, повороти, проходження стройовим кроком та інше. В подальшому планувалося цей розділ гімнастики проходити тільки з учнями молодших класів. Протягом перших 10 хвилин уроку учитель проводив заняття зі шведської гімнастики (вільні рухи). Решта часу уроку, залежно від віку учнів, використовувалися таким чином: з учнями молодшого віку проводилися ігри й вивчалися підготовчі вправи зі стрибків і бігу; з учнями середнього віку теж проводилися ігри й виконувалися найпростіші вправи на гімнастичних приладах; з учнями старшого віку вивчалися більш складні вправи на гімнастичних приладах та фехтування [7].

Для успішного проведення уроків гімнастики вчитель просив керівника навчального закладу придбати такі прилади: трампліни, стійки і мотузки, горизонтальні колоди, похилі драбини, паралельні бруси, перекладину, дерев'яного коня, прилади для фехтування [7]. У поданому звіті про проведення уроків гімнастики в Ніжинській чоловічій гімназії при історико-філологічному інституті князя Безбородька за 1910 – 1911 роки вчитель В. Опоков указав, що вони проводилися з 11:30 до 11:55 кожного дня. Гімнастикою займалися всі учні восьми класів, крім звільнених лікарем 10 чоловік. За відсутності в гімназії великого приміщення одночасно на уроці гімнастики міг бути присутнім (за чергою) один клас. Заняття проводили за затвердженим педагогічною радою гімназії планом:

1. З учнями молодшого віку (I, II, III класи): а) військовий стрій: стійки, рівняння, повороти, змикання, розмикання, перестроювання, проходження стройовим кроком;

б) гімнастика: виконання різного роду вправ головою, руками, тулубом та ногами, підготовчих вправ зі стрибків та з різних видів бігу;

в) рухливі ігри.

2. З учнями середнього віку (IV, V, VI класи):

а) військовий стрій;

б) виконання тих гімнастичних вправ, що й з учнями молодшого віку та вправ на приладах, стрибків у довжину, через мотузку, стрибків через дерев'яного коня і вправ на паралельних брусах.

3. З учнями старшого віку (VII, VIII класи):

а) ознайомлення з військовим строєм необхідним для занять гімнастикою;

б) виконання тих гімнастичних вправ, що й з учнями середнього віку;

в) фехтування на еспандерах.

У поданому звіті також указувалося, що з військовим строєм усі учні були ознайомлені лише настільки, наскільки це необхідно було для проведення уроків гімнастики. Гімнастичні вправи та вправи на приладах виконувалися головним чином учнями середнього віку з достатньою силовою підготовкою та спритністю.

Найбільшу цікавість в учнів викликали заняття з фехтування й тому в цьому виді фізичних вправ вони досягли, незважаючи на короткий термін навчання, відмінних результатів. З метою успішного проведення уроків гімнастики і фехтування вчитель В.Опоков запропонував облаштувати на подвір'ї гімназії гімнастичний майданчик, який би мав наступні прилади: перекладину, похилу драбину, горизонтальну колоду, вертикальні та похилі жердини, щогли, гірки, дерев'яну стіну, рів, гойдалки, великі кроки, ходулі та інше. Обладнання такого містечка за підрахунками педагога могло коштувати в межах 100 карбованців. Пропозиція вчителя гімнастики була врахована і рішенням педагогічної ради від 7 травня 1911 року було дано добро на облаштування на території гімназії спортивного майданчика, а також виділені кошти на придбання восьми еспадронів та чотирьох костюмів для фехтування [8].

У програму з гімнастики на 1911/1912 навчальні роки були внесені деякі зміни. Зокрема, довільні вправи з учнями всіх класів проводились відповідно до рекомендацій з навчання військ гімнастиці, затверджених 4 листопада 1910 року військовим відомством. На уроці гімнастики використовувались таблиці, які склалися із простих та складних рухів. Заключна частина уроку з учнями молодших класів закінчувалась іграми, а з учнями старших класів – побудовою живих пірамід. Після різдвяних канікул з учнями V, VI, VII і VIII класів велись заняття з фехтування на еспадронах. У цей час стройовим вправам приділялось на уроках гімнастики значно менше часу, ніж у минулому році, а кількість годин відведених на вільні рухи збільшилась [9].

Програма з гімнастики наступних років майже не відрізнялася від попередньої. І тільки в 1913/1914 навчальному році до програми були внесені зміни, які стосувалися значного збільшення часу на проведення занять з гімнастики. Уроки стали проводитися кожного дня з 13:15 до 14:00 тривалістю 45 хвилин. Раніше заняття проводилися на великій перерві тривалістю 25 хвилин. На уроках гімнастики за новою програмою вирішувались наступні завдання:

а) військовий стрій – повороти на місці і в русі, розмикання, змикання, перестроювання, вивчення стройового кроку;

- б) довільні рухи – прості й складні за системою військової гімнастики;
- в) гімнастика на приладах – на паралельних брусах і на коні;
- г) фехтування на еспадронах;
- д) спортивні та рухливі ігри.

Учні молодших класів (I, II, III, IV) займались військовим строем, довільними рухами і рухливими іграми. Учні ж старших класів (V, VI, VII, VIII) – військовим строем, простими і складними вільними рухами, побудовою живих пірамід, гімнастикою на приладах та фехтуванням [10].

Висновки. Вивчення архівних матеріалів засвідчує, що перші уроки гімнастики у Ніжинській класичній гімназії князя Безбородька почали проводитися з 1871 року протягом однієї години в осінньо-зимовий і двох годин у весняно-літній періоді. В подальшому (1888 /1889) проводилися два уроки, один з яких на великій перерві, а з 1890 року проводився один урок протягом 50 хв. З 1910 року уроки гімнастики проводилися на великій перерві протягом 25 хв., а з 1913 року гімнастика була внесена в сітку годин і проводилися протягом 45 хв.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Перспективним, на нашу думку, є проведення дослідження щодо організації та проведення занять з фізичної культури (гімнастики) у період проведення військових дій Першої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Відділ державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині. – ф. 1367, оп.1, сп. 112. Об обучении учеников гимнастике. – арк. 1.
2. Там же – арк. – 2.
3. Там же – арк. – 4.
4. Там же – арк. – 29.
5. Там же – арк. – 30.
6. Там же – арк. – 36.
7. ВДАЧО у м. Ніжині. – ф. – 1367, оп. 1, сп. 2287. О введении в гимназии преподавания гимнастики. – арк. 3.
8. Там же – арк. – 4.

9. Там же – арк. – 15.

10. Там же – арк. – 21.

11. Зубалій М.Д. Історичні аспекти впровадження уроків гімнастики в українських навчальних закладах. /М.Д. Зубалій, В.В. Боровик. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Випуск 6. К. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. С. 119 – 123.

12. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: Видавництво Аспект – Поліграф, 2005. 420 с.

***ГАХ ІННА МИХАЙЛІВНА, спеціаліст I категорії, учитель географії
Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради***

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОТЕНЦІАЛ КРЕАТИВНОСТІ ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Під час уроків географії є всі можливості для розвитку критичного мислення учнів, адже предметом вивчення цієї дисципліни є географічна оболонка Землі, в якій постійно відбуваються зміни, що потребують розумного осмислення, вироблення виважених відповідальних рішень щодо її освоєння. Критичне мислення потрібне в повсякденному житті, адже воно готує людину до реальних подій. Досить часто буває так, що не існує єдино правильного шляху для вирішення проблеми, тому потрібно вміти знаходити оптимальний варіант для кожної конкретної ситуації. Щоб досягати життєвих успіхів, людині потрібно постійно розвиватися, а це означає вміти критично мислити [2].

Критично мисляча особистість – це та, яка здатна перевірити достовірність інформації, що їй пропонується, уміє знаходити нові ідеї, аналізує події, критично їх оцінює, відстоює свою позицію з того чи іншого питання, розвиває успішну діяльність, сприяє розвитку позитивних цінностей. Важливо розуміти, що

формування критичного мислення – це динамічний, творчий процес, для якого не повинно бути одного єдино правильного підходу. Існують уже вивчені та адаптовані до реального життя методики, розроблені іноземними вченими. Наприклад, Метью Ліпмана, професора філософії Колумбійського університету, вважають найбільш відомим теоретиком педагогічної новації «критичного мислення». На думку вченого, мислити критично спонукає людину проблемна ситуація, здивування. А розв’язана проблема, прийняття правильного рішення приносять як моральне, так і матеріальне задоволення. Метью Ліпман визначав критичне мислення як кваліфіковане, відповідальне, що характеризується правильними судженнями, адже воно спирається на отриману інформацію (контекст), застосовує загальноприйняті критерії для її оцінки, само себе виправляє (самовдосконалюється). Ліпман наголошував, що школа, яка навчає дітей лише запам’ятовувати матеріал, а не мислити, не є успішною, адже в ній згасає інтерес до навчання. Тому, за рекомендаціями М. Ліпмана, освітній процес потрібно переорієнтувати із стандартної парадигми передачі готових знань на методику формування критичного мислення. За таких умов учні класу разом із учителем перетворюються на колектив дослідників. Навчання відбувається способом діалогу, у процесі якого народжуються не лише двозначні, а й діаметрально протилежні думки. У дискусії думок народжується істина. Отже, за Метью Ліпманом, «критичне мислення – це кваліфіковане, відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що засноване на критеріях, виправляє себе (самовдосконалюється) та враховує контекст» [2].

Отже, метою технології критичного мислення є розвиток інтелектуальних здібностей дитини для самостійного освоєння знань, а також розумових навичок, які стануть потрібними їй не лише в навчанні, а й в повсякденному житті [1].

На уроках географії я надаю перевагу завданням і вправам проблемно-пошукового характеру, які розвивають аналітичні вміння учнів. Навчаю учнів складати й працювати з схемами, логічними ланцюжками, що дає можливість переходити від спостережень і досліджень до висновків і узагальнень [1]. Під час проектної діяльності учні навчаються планувати свою роботу, визначати

проблему, шукати шляхи розв'язання її, систематизувати матеріал, аргументувати думки, розвивати практичні вміння, комунікативні здібності, презентувати свою роботу перед аудиторією тощо [1].

Способами активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, які спонукають їх до активної розумової й практичної діяльності в процесі оволодіння матеріалом з географії є такі методи:

1) Асоціативний куш, адже асоціація спонукає до вільного і відкритого мислення, активізує пізнавальну діяльність учнів, розвиває вміння аналізувати інформацію та взаємопов'язувати поняття в єдине ціле. Цей методичний прийом використовую на етапі актуалізації під час вивчення тем, де є необхідність опрацювання ключового поняття [1].

2) Діаграма Вена – техніка графічного подання інформації, що виявляється при обговоренні декількох понять, явищ, процесів, між якими існують загальні та відмінні риси. Інформацію подано у вигляді декількох кіл, які накладають одне на одне. На площі, що утворилась від перетину кілець записуємо спільні риси, а на вільних площах відмінні риси об'єкту, який вивчаємо [2].

3) Прийом «Відтермінована відгадка». Це спосіб незвично розпочати урок, задати інтригу. Учитель, як зазвичай, тему уроку не оголошує, а пропонує учням незвичний факт, коментар; загадує загадку; демонструє відеоролик, картину, фото; наводить приклад із життя. Важливо, щоб їх зміст був співзвучним із темою уроку. За допомогою такого прийому можна вдало змотивувати учнів до вивчення нового матеріалу [2].

4) Прийом «Кластер». Слово «кластер» з англ. cluster – гроно, купа, скупчення. Це схематичне зображення систематизованого й узагальненого матеріалу, графічна форма організації інформації, яку оформляють у вигляді схем, що мають вигляд виноградного грона, квітки з пелюстками тощо. Кластер можна оформити на дошці, у зошиті. При цьому не варто боятися фіксувати всі ідеї, які приходять на думку, показати якомога більше зв'язків між ними. Прийом «Кластер» корисний тим, що він залучає всіх учасників колективу до навчального процесу; учні стають активними та відкритими, вони не бояться помилитися чи

висловити хибну думку; у них формується системне мислення, навички одночасного розгляду декількох позицій. У ході цієї роботи розвивається вміння виділяти головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки [2].

5) Мозковий штурм є ефективним методом колективного обговорення проблеми чи завдання, пошук рішень яких спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість. Він передбачає вільне висловлення думок усіх учасників і допомагає знаходити багато ідей та рішень. Учитель називає тему мозкового штурму, наприклад: «Що ви знаєте про річки Азії?»

б) «Коло ідей» – метод, де учні, сидячи у колі, мають можливість висловити та обґрунтувати свою позицію. Наприклад, при вивченні теми «Особливості економіки країн Азії» у 10-му класі учні висловлюють свою позицію щодо причин нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Азії. Обов'язково обґрунтовуючи свою думку.

7) «Мікрофон» – метод, де учні, по черзі імітують «говоріння» у мікрофон. Наприклад, при вивченні теми «Країни Європи» в 10 класі пропонується уявити себе гідом, як знавця географії, при цьому розрекламувати країну, тобто назвати географічні об'єкти, цікаві місця, міста, історичні пам'ятки, які варто відвідати, перебуваючи в певній країні.

8) Метод «Займи позицію» допомагає вести обговорення дискусійного питання в класі. Цей метод надає учням можливості висловитися та практикуватися в навичках спілкування. Таким чином можна обговорити проблему виникнення та шляхи вирішення міждержавних конфліктів у регіоні Азія при вивченні теми «Райони збройних конфліктів та проявів тероризму в Азії».

Цінність цих прийомів та методів у тому, що вони дають можливість учням визначати найсуттєвішу інформацію, висловлювати власні судження, відшукувати на їх користь докази, знаходити причинно наслідкові зв'язки, розуміти значення певних знань у реальному житті [2].

Ті знання, до яких учень прийшов через власну діяльність пізнання, самооцінку, стають міцним його надбанням, допомагають знаходити правильні

рішення проблем, які виникають не тільки в шкільному, але й в повсякденному житті, виховують особистість. Головне – пам'ятати, що критичне мислення це не критика недоліків, а вміння визначати проблему й виробляти оптимальну стратегію її розв'язання – це і є шлях до досягнення мети, шлях до успіху. Адже ще американський філософ і педагог Джон Дьюї говорив: «Тільки борючись із конкретною проблемою, відшуковуючи власний вихід із сформованої ситуації, учень дійсно думає» [1].

Список використаних джерел:

1. Завгородня А. Застосування інтерактивних методів на уроках географії // Методичний матеріал. 2018. URL: <https://vseosvita.ua/library/zastosuvanna-interaktivnih-metodiv-na-urokah-geografii-3240.html>

2. Коваленко Р. Розвиток критичного мислення здобувачів освіти у процесі навчання географії // Методичні розробки у посібник. Білики, 2022. С. 1-31. URL: <http://surl.li/scucwh>

ЄВТУШЕНКО АЛЬОНА ІВАНІВНА, кандидат фізико-математичних наук, спеціаліст вищої категорії, учитель математики, фізики та астрономії Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО ТА ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

Пропоноване дослідження є метааналізом міжнародного досвіду з питання розвитку критичного та творчого мислення в процесі вивчення фізики в закладах загальної середньої освіти. Критеріями відбору наукового матеріалу для аналізу були дослідження, опубліковані у період з 2020 по 2024 рік. В якості інструменту для здійснення пошуку необхідної інформації використано Google Scholar. Незалежними змінними були моделі, методи та засоби навчання фізики. Залежними змінними – навички критичного та творчого мислення.

Навички критичного та творчого мислення належать до основних навичок 21 століття (Nikmah, 2023), поряд з навичками співпраці та спілкування (Novitra, 2021, Nugroho, 2023). Під творчим мисленням у цьому дослідженні будемо розуміти здатність до генерування нових ідей. Під критичним мисленням – здатність аналізувати, синтезувати, оцінювати, міркувати та прогнозувати. До компонентів творчого мислення, як визначено авторами (Ramankulov, 2020), належать плавне, гнучке та оригінальне мислення. А до їх основних критеріїв та показників: швидкість виконання творчих завдань, здатність швидко розпізнавати нове, вміння оперативно діяти, гнучкість до нових викликів, прагнення вирішити проблему, лояльність до дискусій, ширше мислення, ніж того вимагає завдання, вміння знаходити кілька рішень однієї проблеми, оригінальність розв’язку, самостійність розв’язування завдань тощо. Розвиток критичного мислення залежить від багатьох чинників, серед яких і гендер. Науковці (Gunawan, 2020) зазначають, що зростання креативності під час вивчення фізики інтенсивніше у хлопців, ніж у дівчат. Іншу думку мають автори (Istiyono, 2020), які вважають, що дівчата краще планують, формулюють та висловлюють думки. Хлопці у свою чергу домінують під час пошуку альтернативних рішень, їх розробці та перевірці достовірності.

Творче мислення в галузі фізики є необхідною частиною науково-технічного розвитку й допомагає людині жити в гармонії з природою. Тому важливо звернути увагу і докласти максимум зусиль на його розвиток під час навчання у школі, зокрема при вивченні фізики. На уроках фізики учні проводять експерименти, досліджують, у процесі чого виникає концептуальне розуміння фізичних явищ (Nikmah, 2023). Творче мислення дозволяє побачити фізичні явища з різних точок зору (Ramayani, 2023), і в такий спосіб глибше розглянути матеріал. Крім того, це дозволяє знаходити різні шляхи вирішення задач і вибирати при цьому найефективніші. У свою чергу критичне мислення дозволяє знаходити зв’язок між поняттями та термінами, вивченими на уроках фізики, і тими процесами, з якими учні зустрічаються у повсякденному житті.

Досягнення цілей та очікуваних результатів навчання напряду залежить від вибору методів, моделей, засобів навчання та способів оцінювання досягнень учнів (Suwandi, 2021). Результатами навчання у свою чергу мають бути не тільки здобуті знання, а також уміння та навички, компетентності, які б дозволили випускникам закладів освіти в подальшому вирішувати практичні завдання, які зустрічатимуться в їх професійній діяльності.

До методів та моделей навчання, які можна використовувати на уроках фізики для розвитку творчого і критичного мислення належать такі:

1) проблемне навчання, яке передбачає самостійну роботу учнів з розв'язання реальних проблем (Suwandi, 2021, Nikmah, 2023). Це спонукає аналізувати ситуацію, спираючись на наявні знання та досвід учня, шукати необхідну для їх вирішення інформацію. Останнє в свою чергу зумовлює розвиток творчого та критичного мислення. В учнів виробляється вміння використовувати набуті знання в інших, нових, невідомих, нестандартних ситуаціях. До переваг проблемного методу навчання належать уміння визначати проблеми для вирішення, формулювати гіпотези, здобувати та аналізувати інформацію, також навички вирішення як навчальних завдань, так і реальних проблем, з якими учні стикаються у житті, формулювати висновки.

2) проектне навчання, на користь використання якого у процесі розвитку творчого мислення та наукової грамотності свідчать дослідження, проведені авторами (Ramayani, 2023), а на користь розвитку критичного мислення - (Nikmah, 2023). При цьому використовують його як в аудиторії, так і в позаурочний час при вирішенні побутових проблем. Його можна застосовувати як на етапі творчого пошуку необхідних нових знань для вирішення завдання, так і на етапі підсумкового оцінювання компетентностей учнів.

3) перевернутий клас також має позитивний вплив на формування навичок критичного та творчого мислення учнів під час вивчення фізики в закладах загальної середньої освіти (Suwama, 2022). Це сприяє підвищенню залучення більшої кількості дітей до пошуку, обробки та аналізу навчального матеріалу. Також зосередженню уваги учнів на матеріалі, що вивчається, поглибленню

знань, пошуку причин та наслідків, порівнянню та знаходженню відмінностей і спільних властивостей. Цей метод заохочує учнів шукати альтернативні шляхи вирішення проблем, при цьому генерувати творчі ідеї і шукати дані, факти та докази, які б підтверджували запропоновані думки. Вчитель має заохочувати учнів застосовувати здобуту ними інформацію, вивчені правила, закони та поняття до різних випадків та за інших, нових умов.

4) 5E-STEAM модель навчання сприяє підвищенню критичних навичок та розвитку творчого мислення під час вивчення фізики (Anggraeni, 2021). При використанні даної моделі реалізуються міждисциплінарні зв'язки, узгоджується і взаємопов'язується контент з різних навчальних предметів. Учні, скеровані вчителем, аналізують, інтерпретують фізичні явища, спостерігають, створюють алгоритми досліджень, прогнозують, висувають гіпотези та отримують докази і підтвердження. Авторами (Naurah Nazifah, 2022) розроблено STEAM модуль, який учні можуть використовувати самостійно.

5) метод кейсів, який має вже понад столітню історію використання в освіті, набуває останнім часом все більшої популярності при вивченні фізики. Його позитивний вплив на формування творчих здібностей підтверджено авторами (Ramankulov, 2020). Саме розвиток цифрових технологій дозволяє деталізувати та візуалізувати динамічні реальні ситуації, які мають розв'язати студенти, використовуючи знання з фізики. Іноді, завдяки технологіям можна візуалізувати явища, які важко відтворити в реальному експерименті.

Перераховані вище методи та моделі навчання – це далеко не увесь список. Їх можна використовувати як поодинокі, так і комбінуючи (Novitra, 2021).

До засобів навчання, які сприяють розвитку критичного та творчого мислення під час вивчення фізики належать:

1) штучний інтелект. Наразі для вчителя є актуальним завдання інтеграції інструментів та контенту ШІ у викладання, зокрема фізики. Це дозволить розвинути в учнів навички грамотного використання даного інструменту не тільки у навчальному процесі, а й в повсякденному житті і в професійній діяльності в майбутньому. З цією метою вчителі та науковці (Park, 2023) вже

розробили пакет уроків для класів природничого профілю, який передбачає використання штучного інтелекту в опануванні навчального матеріалу природничих дисциплін.

2) віртуальні лабораторії є ефективною альтернативою реальних фізичних лабораторій за умови недоступності необхідного реального фізичного обладнання, наприклад, в умовах дистанційного навчання. Вони дозволяють реалізувати діяльнісний підхід при вивченні фізики, замінити традиційне прослуховування лекцій, запис під диктовку навчального матеріалу і виконання вправ, в яких мова йдеться про абстрактні поняття, на спостереження реальних фізичних явищ та активного виконання досліджень (Gunawan, 2020).

3) гаджети,

4) електронні книги,

5) навчальні платформи (Novitra, 2021).

Отже, всі перераховані методи, моделі та засоби навчання, дозволяють зробити уроки фізики цікавими для учнів, максимально інформативними і простими для сприйняття завдяки точній візуалізації фізичних процесів та явищ. Також вони помітно підвищують рівень розвитку критичного та творчого мислення здобувачів освіти, зокрема технічної, що є важливим для подальшого науково-технічного прогресу, як фактору розвитку суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Anggraeni, R. E. (2021, March). The analysis of the development of the 5E-STEAM learning model to improve critical thinking skills in natural science lesson. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1832, No. 1, p. 012050). IOP Publishing.

2. Gunawan, G., Dewi, S. M., Herayanti, L., Lestari, P. A. S., & Fathoroni, F. (2020, February). Gender influence on students creativity in physics learning with virtual laboratory. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1471, No. 1, p. 012036). IOP Publishing.

3. Hikmah, N., Febriya, D., Asrizal, A., & Mufit, F. (2023). The Impact of the Project-Based Learning Model on Students' Critical and Creative Thinking Skills in

Science and Physics Learning: A Meta-Analysis. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 9(10), 892-902.

4. Istiyono, E., & Hamdi, S. (2020). Measuring creative thinking skills of senior high school male and female students in physics (CTSP) using the IRT-based PhysTCreTS. *Journal of Turkish Science Education*, 17(4), 578-590.

5. Makhmudov, A. A., & Khudayberganov, A. M. (2022). Creative lesson on the general course of physics on the topic" Rutherford's experiments and Rutherford's formula". *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 3(12), 31-35.

6. Naurah Nazifah, A. (2022). Development of STEM Integrated Physics E-Modules to Improve 21st Century Skills of Students.

7. Novitra, F. (2021). Development of Online-Based Inquiry Learning Model to Improve 21st-Century Skills of Physics Students in Senior High School. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 17(9).

8. Nugroho, P. S., Nasir, M., Syafiâ, M., & Erviyenni, E. (2023). The Profile Perception of Studentâ€™s Collaboration and Creative Thinking Skills in Physics. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 9(2), 775-779.

9. Park, J., Teo, T. W., Teo, A., Chang, J., Huang, J. S., & Koo, S. (2023). Integrating artificial intelligence into science lessons: Teachers' experiences and views. *International Journal of STEM Education*, 10(1), 61.

10. Ramankulov, S., Dosymov, E., Turmambekov, T., Azizkhanov, D., Kurbanbekov, S., & Bekbayev S. (2020). Integration of case study and digital technologies in physics teaching through the medium of a foreign language. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(4), 142-157.

11. Ramayani, D. L., & Rosidin, U. (2023). Development of Assessment Instruments in Project-Based Learning to Measure Students Scientific and Numeracy Literacy Ability on Harmonic Vibration Materials. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 9(7), 5039-5048.

12. Suwandi, A. F., Sahidu, H., & Gunada, I. W. (2021). Effectiveness of Problem-based Learning Model Devices with Multiple Intelligences Approach to

Improve Learners' Physics Problem-Solving Skills. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 7(SpecialIssue), 238-243.

13.Suwarma, I. R., & Apriyani, S. (2022). Explore teachers' skills in developing lesson plan and assessment that oriented on Higher Order Thinking Skills (HOTS). *Journal of Innovation in Educational and Cultural Research*, 3(2), 106-113.

ІВАХНО НАТАЛІЯ ОЛЕКСІЇВНА, доктор філософії, учитель української мови, української та зарубіжної літератури Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В 10-11 КЛАСАХ

Постановка проблеми. Вивчення літератури тісно пов'язане із психологією. Критичне мислення – одне із ключових вмінь на шляху опанування літературними знаннями.

Проблема розвитку критичного мислення в процесі вивчення літературних текстів стала предметом аналізу багатьох науковців, зокрема Н. Скоморовської, яка у своєму дисертаційному дослідженні запропонувала методи, прийоми, види навчальної діяльності для розвитку критичного мислення старшокласників на уроках української літератури [6]; І. Горохової, яка акцентувала на значущості розвитку критичного мислення засобами освіти для сучасного суспільства [3]; С. Тупік, яка на основі власного педагогічного досвіду підготувала методичну розробку з організації уроків української мови та літератури за технологією розвитку критичного мислення [7]; О. Гарматій, яка визначає критичне мислення ключовою компетенцією медіаграмотності [2]; С. Вірсти, яка розглядає проблему формування літературної компетентності на уроках зарубіжної літератури за умови використання методів критичного мислення [1] та інших.

Широкий науковий інтерес до окресленої проблеми, а також той факт, що вміння критично мислити є однією з ключових компетенцій сучасного суспільства, зумовлюють *актуальність обраної теми*.

Мета статті – визначити та охарактеризувати загальні особливості розвитку критичного мислення в процесі вивчення літератури.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, саме в 10-11 класах починається новий етап опрацювання літературних текстів – творчо-критичне читання.

Автори програм із української літератури як для профільного, так і для рівня стандарту пропонують головною метою літературної освіти формування компетентного читача. Одна із ключових його особливостей – «критично й рефлексійно мислити» [9, с. 4].

Аналіз програми з української літератури для 10-11 класів свідчить про орієнтованість на розвиток критичного мислення. Зокрема серед ключових компетентностей, які мають бути сформовані в процесі опрацювання того чи того художнього тексту в учнів/учениць, знаходимо такі формулювання: «критично ставиться до висловлених думок» [9, с. 20]; «знаходить інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її» [9, с. 30] тощо.

Автори навчальної програми із зарубіжної літератури для 10-11 класів рівня стандарту серед завдань вивчення зарубіжної літератури в 10-11 класах першим називають «виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, високим естетичним смаком і стійким інтересом до художньої літератури» [5, с. 3]. Також у програмі читаємо про «формування навичок критичного аналізу літературних явищ» [5, с. 3]; «критично оцінювати результати людської діяльності в природному середовищі, відображені у творах літератури» [5, с. 6]; «критичне ставлення до недійної інформації» [5, с. 7]; «критично оцінює твори масової літератури» [5, с. 26]; «критично ставиться щодо зображення світового буття як абсурдного» [5, с. 33]; «висловлює критичну думку щодо збагачення матінки Кураж під час війни» [5, с. 38]; «критично оцінює вчинки та

висловлювання героїні п'єси Б. Брехта» [5, с. 38]; «критично оцінює взаємини людини й природи, зображені в прочитаних творах» [5, с. 40].

Зважаючи на програму як орієнтир діяльності, педагоги покликані створювати на уроці атмосферу, сприятливу для формування чи вдосконалення навичок критичного мислення. Одним із способів організації учнівської роботи може стати підготування компетентнісно орієнтованих завдань. С. Вірса пропонує обирати завдання, направлені на «інтерпретацію, аналогію, порівняння, моделювання, структурування, пошук прообразу, завдання-можливість» [1, с. 53].

Критично мислити учні здатні в будь-якому віці. Періодом активного розвитку вважають молодший шкільний вік. У старшокласників критичність мислення пов'язана з логічним та абстрактним. Н. Скоморовська зазначає: «Розвивати цей тип мислення на уроках української літератури – це, насамперед, пробудити в учнів схильність до сумнівів» [6, с. 81]. Вона пропонує ряд прийомів та методів, які стануть у пригоді словеснику для формування в учнів критичності мислення на уроках української літератури. Зокрема, прийом індивідуального читання з системою позначок для аналізу змісту твору, прийом коментованого читання з визначенням ключових фраз, метод творчого читання, вибіркового читання та інші [6].

Вивчення літератури в 10-11 класах змодельовано як історико-літературний курс, що передбачає аналіз тексту в історико-культурному контексті. Звідси критичність мислення на уроках літератури учням знадобиться не лише в процесі аналізу складових художнього твору або характеристики образів-персонажів, але й під час опрацювання, підготування чи осмислення історико-літературної та інформації біографічного характеру.

Нерідко огляд літературного процесу на певному історичному етапі чи відомості із життєпису письменника/письменниці потребують критичного осмислення, перевірки джерела для достовірності даних. Однак не лише учні, а й учителі мають бути певні, що пропонують для обговорення правдиві факти з біографії чи історії. Зокрема Н. Скоморовська наголошує, що «актуальним при вивченні біографії письменника буде інтеграція» [6, с. 83]. Тобто дослідниця має

на увазі, що опрацювання життєпису «має обов'язково відбуватися у нерозривній єдності з аналізом історичної доби» [6, с. 83].

Оскільки учні постійно розвиваються, то саме критичне мислення може стати запорукою створення нових знань на основі попередньо набутого досвіду. Навчаючись мислити критично на матеріалі одного тексту, старшокласники зможуть поглибити свої міркування під час обговорення іншого твору.

С. Вірста зауважує, що «критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а розумний погляд різноманітності підходів щодо вирішення завдань сьогодення» [1, с. 52]. Це досить слушно, адже мало не кожен літературний текст суголосний сучасним проблемам, темам і подіям.

Отже, в процесі вивчення української чи зарубіжної літератури розвиток критичного мислення є одним із складників мети учителя-словесника. Він реалізується під час опрацювання історико-літературної, біографічної інформації, осмислення художнього твору на всіх його рівнях за допомогою різноманіття методів, прийомів та видів навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Вірста С. Критичне мислення як спосіб формування літературної компетентності на уроках зарубіжної літератури // Педагогічний часопис Волині: науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. №4(7). С. 51-56.

2. Гарматій О. Критичне мислення як ключова компетенція медіаграмотності // Критичне мислення в епоху токсичного контенту: збірник статей Восьмої Міжнародної науково-методичної конференції. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 11–16.

3. Горохова І. Значущість критичного мислення для сучасних суспільства та освіти // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. 2014. Вип. 42. С. 226-240.

4. Зарубіжна література 10-11 класи. Профільний рівень. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL:

https://osvita.ua/doc/files/news/588/58873/navchalna_programa-2022_zarubizhna_liter.pdf

5. Зарубіжна література 10-11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-10-11-standart.pdf>

6. Скоморовська Н. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 274 с.

7. Тупік С. Методика й організація уроків української мови та літератури за технологією розвитку критичного мислення: методична розробка (із досвіду роботи). Котовськ, 2012. 46 с.

8. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 клас. Рівень стандарту / Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко та ін. Київ, 2017.

9. Українська література. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи / Усатенко Г. О., Фасоля А. М.

КАЙДАШ АЛЛА МИКОЛАЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель української мови Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Креативне мислення передбачає переосмислення сталих (стандартних) понять, пошук нових шляхів розв'язання проблемних ситуацій, реалізацію дій у

нестандартних умовах. У цьому процесі ключовими є як інтелектуальні, так і творчі здібності.

Креативність (від англійського слова create – створювати) традиційно визначають як здатність особистості створювати нові ідеї, пропонувати оригінальні рішення, нестандартно розв'язувати проблемні ситуації.

У рамковому документі PISA про креативне мислення воно пояснене як «компетентність продуктивно залучатися до генерування, оцінювання та вдосконалювання ідей, результатом чого може стати прийняття оригінальних та ефективних рішень, поступ у знаннях і дієвий прояв фантазії» [6, с. 26].

Сучасні виклики новітнього часу, безсумнівно, потребують від людини гнучкого мислення, творчого підходу до розв'язання проблем, оригінальності й унікальності. Нині не достатньо знати – потрібно вміти знайти відповідь. Перевірені в минулому рішення часто не розв'язують проблем теперішнього, тому ми потребуємо нових шляхів і способів, а їх наявність може забезпечити креативне мислення. Креативність, на думку авторів посібника з креативного мислення Кріса Гріффітса та Меліни Кості, є новою силою, адже «наразі успіх не є тим, що ми знаємо, а тим, що ми здатні створити» [2, с. 15]. На думку дослідників, у процесі генерування нових ідей людині можуть заважати навички розуму. Вони його блокують, оскільки змушують фокусуватися на знаннях, які людина вже має, замість того, щоб шукати нове. Так виникають розумові «помилки», які перешкоджають пошуку оригінальних способів розв'язання проблеми [2, с. 15].

Та все ж знання залишаються важливими, вони становлять опору творчого процесу. За допомогою набутих знань людина узагальнює та систематизує інформацію, аналізує та оцінює власні думки. Також креативність допомагає здобувати нові знання, що урізноманітнює можливості пошуку нових ідей і рішень.

Креативне мислення (як і мислення взагалі) є складним розумовим процесом, тому людина має докласти зусиль, аби її когнітивна діяльність була забезпечена очікуваним результатом. Крім того, для цього часто потрібно вийти із

зони комфорту, але при цьому важливо постійно думати про мету – подолати упередження, шаблони, стереотипи та навчитися мислити оригінально, гнучко, чітко, конструктивно й творчо. Не всі відповіді, яких шукає особистість, будуть миттєвими, тому потрібно мати терпіння, не опускати рук, розглядати все нові й нові способи, аби знайти інноваційні відповіді на виклик чи проблемну ситуацію.

У сучасному інформаційному світі кожна особистість здатна генерувати багато різноманітних ідей. Важливо побачити проблему з різних позицій, проаналізувати її, оцінити, визначити декілька способів розв'язання. Аби розвинути креативне мислення здобувачів освіти, необхідно створити умови для реалізації гнучкості мислення й оригінальності світобачення, для формування вміння проектувати нестандартні задуми.

Розвиток креативності є одним із ключовим завдань сучасної школи.

Наукові дослідження підтверджують той факт, що діти молодшого віку є більш креативним і що ця здатність поступово (з віком) втрачається. Так, у 70-х роках минулого століття п'ятирічним дітям був запропонований тест на виявлення креативності, створений NASA. За його результатами, високу оцінку креативності отримали 98 % опитаних. За п'ять років ті самі діти взяли участь у повторному тестуванні. Високий рівень уже отримали 30 %. Ще за п'ять років (у 15-річному віці) показник понизився до 12 % [2, с. 19]. Отже, креативність як властивість особистості уявляти, фантазувати, вигадувати, творити притаманна всім дітям. Із часом вона зникає. Цього не можна допускати під час освітнього процесу.

Щоб забезпечити розкриття творчого потенціалу здобувачів освіти, учитель повинен створити необхідні умови як у зовнішньому оточенні, так і за допомогою освітнього контенту.

По-перше, важливим є оформлення класної кімнати, створення мобільних груп, можливість пересування на занятті, сприятливий мікроклімат. Відповідне освітнє середовище стимулює пошук нестандартних рішень і реалізацію творчих задумів здобувачів освіти.

По-друге, відповідні наочні матеріали та додаткові електронні ресурси сприятимуть розвиткові творчого потенціалу здобувачів освіти. Увіразнення навчального контенту активізує розумову діяльність, дасть поштовх до генерування ідей. Учителю варто використовувати на заняттях інтерактивні методики, давати для домашнього опрацювання завдання з графічними організаторами тощо.

По-третє, стартовим компонентом у творчому процесі може бути проблемність. Учителю варто вдало сформулювати проблемне завдання, яке спонукатиме здобувачів освіти до пошуку нестандартних варіантів розв'язання проблемної ситуації. При цьому учні можуть працювати як індивідуально, так і в парах чи групах. Важливо, аби вони самостійно досліджували тему, пропонували різні способи розв'язання проблеми, прораховували наслідки всіх можливих дій.

По-четверте, стимулом для активізації креативності здобувачів освіти можуть стати міждисциплінарні зв'язки, передовсім ті, які стосуються мистецьких завдань. Вдале поєднання з музикою, театром, малюванням, графікою тощо сприятиме якнайповнішому вияву творчості здобувачів освіти.

По-п'яте, багатозадачність може стати важливим складником у творчому процесі. Варто формулювати проблемне завдання так, аби в проєкції воно мало декілька варіантів розв'язання. А пошук і вибір оптимального з-поміж них активізує креативне мислення здобувачів освіти та обумовить найвдаліший результат.

По-шосте, створення проєктів є важливим засобом активізації навчальної діяльності. Фундаментальними складниками проєктної роботи є самостійність і самовираження. За умови оптимального менторства здобувачі освіти зможуть максимально проявити власні здібності на всіх етапах створення проєкту – від уміння шукати необхідну інформацію до креативного представлення свого продукту.

По-сьоме, варто пам'ятати (та нагадувати про це учням), що не всі ідеї можуть забезпечити очікування та виявитися вдалими. Необхідно усвідомлювати важливість самого творчого процесу, який передбачає пошук, осмислення,

творення. Учитель має формувати в здобувачів освіти правильне ставлення до невдач, вміння аналізувати помилки та уникати їх у подальшій роботі. Учні не повинні боятися припускати помилок, вони мають навчитися розглядати нові шляхи розв'язання проблемної ситуації, вільно експериментувати, отримувати заохочення й підтримку з боку вчителя, який має забезпечити ситуацію успіху та можливості для зростання.

У рамковому документі PISA про креативне мислення визначено, що на креативну спроможність особистості впливають:

- 1) відкритість до досвіду як сприйнятливість особи до нових ідей, уяви та фантазії;
- 2) відкритість до інтелекту як риса, що визначає мисленнєву взаємодію з абстрактною та значеннєвою інформацією;
- 3) наполегливість як здатність старанно продовжувати докладати необхідні для досягнення мети зусилля всупереч усім труднощам;
- 4) стійкість як здатність долати перешкоди, зосереджуючи всі зусилля впродовж тривалого часу;
- 5) цілеспрямованість і креативна самоефективність для досягнення успіху;
- 6) мотивованість до виконання завдань;
- 7) активність у співпраці [6, с. 32–34].

Уміння мислити креативно допоможе особистості адаптуватися до нових суспільних викликів і забезпечити гарні умови власної життєтворчості. Тому на заняттях потрібно створити здобувачам освіти всі необхідні умови для пошуку адекватного розв'язання проблемної ситуації, вибору оптимальної лінії руху й розвитку. Сучасна школа покликана розвивати не лише інтелект, а й креативність у процесі підготування здобувачів освіти до життя, до соціальної взаємодії, до комунікації.

Креативність змушує людину думати поза межами соціальних стереотипів і шаблонів; активізує гнучкість, логічність і неупередженість; стимулює розширення світосприймання та світовідчуття особистості. Людина має проаналізувати проблемну ситуацію з декількох різних позицій, оцінити її

можливі наслідки й результати. При цьому особистість із багатою уявою, розвиненим мовленням, високим рівнем обізнаності буде готова пізнати нове й генерувати різні ідеї. Така людина мислитиме поза соціальними шаблонами, зможе експериментувати, буде сміливою й наполегливою. І з-поміж безлічі ідей, які виникнуть, особистість зможе обрати найоптимальніший спосіб, виокремити найдоречнішу думку, вибудувати найкращу стратегію.

Креативність передбачає відхилення від стандартних схем мислення; вона активізує такі якості, як гнучкість та оригінальність мислення, ініціативність і сміливість, наполегливість і стійкість.

Важливим супровідним компонентом креативності є відчуття радості, відчуття успіху. Міжнародний експерт у царині творчого мислення та креативності Майкл Міхалко наголошує: «Творчі люди радісні та позитивні. Вони дивляться на те, «що є» і «що може бути», а не на те, «чого нема» й «чого не може бути». Замість відкидати можливості творчі люди використовують усі можливості – реальні й уявні» [4, с. 17].

В освітній діяльності важливо, аби вчитель постійно підтримував упевненість здобувачів освіти в креативних здібностях.

Отже, креативне мислення здобувачів освіти стимулює активізацію їхніх інтелектуальних і творчих здібностей, спонукає їх до самореалізації, посилює інтерес до навчальної діяльності. Креативність забезпечує розвиток пізнавальної активності, вияв творчої спрямованості, здатність самостійного генерування нових ідей. Тому одним із важливих аспектів функціонування сучасної школи є активна залученість здобувачів освіти до креативності.

Список використаних джерел:

1. Галак С. Є. Індивідуальна робота з розвитку творчих здібностей дітей. Шкільний світ. 2000. №12. С.7–8.
2. Гріффіте Кріс, Кості Меліна. Посібник із креативного мислення. Харків. Фабула. 2020.
3. Костюк Г. С. Здібності і їх розвиток у дітей. Київ. Знання, 2003.

4. Міхалко Майкл. Штурмуй! 21 спосіб мислити креативно. Харків. Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2023.

5. Юрченко Олена. Креативне мислення: чи можливо оцінити та як його перевірити? URL: <https://osvitoria.media/experience/kreatyvne-myslennya-chy-mozhlyvo-otsinyty-ta-yak-jogo-pereviryty/>

6. PISA–2021: рамковий документ щодо оцінювання креативного мислення. Київ. Український центр оцінювання якості освіти, 2022. 131 с. URL: https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/PISA-2021_ramkovyj-dokument.pdf

ПАВЛЮК ЛАРИСА МИКОЛАЇВНА, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель англійської мови Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Основною метою навчання іноземної мови в школі є не лише формування в учнів комунікативної компетентності, а й соціокультурний розвиток, що обумовлюють володіння мовою як засобом міжкультурного спілкування у діалозі культур. У формуванні творчого, полікультурного навчально-виховного середовища, що мотивує та стимулює інтерес студентів до вивчення не лише іноземної мови, а й культури, традицій інших англomовних країн завданням педагогів стало підготувати учасників навчального процесу до життя в реальному світі, розвинути в них необхідні навички 21 століття. Глибоке навчання охоплює поєднання так званих 4К-навичок: критичного мислення, кооперації, комунікації, креативності.

Креативність – це здатність створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, успішно вирішувати завдання нестандартним чином. Креативне мислення це інноваційне і творче мислення, що носить конструктивний характер. Розвиток

креативності в навчанні англійської мови виступає як основний напрям розвитку особистості. Особливе значення для зростання творчої активності учнів має вміння виділяти проблему, обговорювати різні ситуації у процесі навчання, знаходити шляхи вирішення проблем, відбирати головне, прагнути до самовдосконалення. Критичне творче мислення веде до саморозвитку, тому що є однією з форм підготовки до успішної життєдіяльності в інформаційному й пост інформаційному суспільстві. Критичне творче мислення:

- виступає підставою для формування досвіду;
- дозволяє усвідомлено визначати цілі розвитку й управляти ним;
- є умовою творчої самореалізації особистості;
- виступає чинником формування аналітичних умінь, які дозволяють застосовувати знання й пробуджують прагнення до нових знань;
- сприяє розвитку творчих здібностей;
- пробуджує мотивацію до розвитку особистості.

Розвиток творчої інтелектуальної активності учнів на уроках англійської мови досягається за допомогою створенням творчих проблемних ситуацій, реалізації принципу комунікативності, порівнянням особливостей вираження думки рідною та іноземною мовами, виконанням інтегрованих проєктів, в яких студенти застосовують теоретичні знання, проявляють творче мислення і працюють в команді. Одним з методів розвитку креативних навичок старшокласників є створення бук трейлерів – рекламних роликів про книгу, що образно висвітлює окремі моменти сюжету і водночас інтригує та спонукає до прочитання повної версії тексту. Візуалізувати зміст книги можна у вигляді трейлера фільму, набору слайдів з ілюстраціями та окремими цікавими фактами про твір. Головне завдання – не стільки розкрити зміст книги, скільки викликати сильні емоції і зацікавлення до її прочитання, оздобивши відеоряд музичними треками і відео ефектами. Для втілення проєкту можна використовувати наявні в мережі відео, світлини, зображення, музику і фрагменти тексту (посилання на джерела обов'язково вказується у титрах). Перш ніж приступати до виконання проєкту, необхідно розробити детальний план роботи, а також розподілити

обов'язки між учасниками команди (якщо проєкт груповий) – вибір книги, розробка сценарію, збір матеріалу, підготовка до зйомки і створення відеозаписів, запис озвучення тексту, вибір програми і відеомонтаж.

Скрайбінг – це метод пояснення теми, під час якого паралельно створюються схематичні малюнки, що ілюструють ключовий зміст сказаного. За допомогою скрайбінгу можна донести будь-яку інформацію в максимально зрозумілому і привабливому для слухача форматі. Тому для його створення використовують малюнки, схеми, ключові слова, діаграми, анімовані зображення тощо. Етапи створення скрайбінгу – обґрунтування ідеї, розподіл обов'язків між учасниками робочої групи, створення сценарію, вибір програми (н-д PowToon, Sparkol VideoScribe, Moovly та Vyond), вибір заготовок, монтаж. На фінішному етапі необхідно скомпонувати і змонтувати сюжетні складові в єдиний відеоряд, а також перевірити, чи достатньою мірою образи відтворюють теоретичний зміст.

Використання ігор на уроках англійської мови неодмінно сприяє розвитку креативного мислення старшокласників. Наприклад, у проведенні гри «20 Питань» учень обирає слово з теми, а інші мають право задавати максимум 20 питань, щоб вгадати, що це за слово. Ця гра розвиває логічне мислення, активний словниковий запас та граматичні навички. На «Дебатах» старшокласники обговорюють різні теми, виражаючи свої думки та наводячи аргументи, що розвиває навички висловлювання думок, аргументації та прослуховування. Можна створити англійський варіант популярного квіз-шоу «Хто хоче стати мільйонером?». Учні відповідають на питання різного рівня складності та заробляють бали чи віртуальні гроші за кожну правильну відповідь. Не менш цікавим і креативним є створення цифрової «Кімнати втечі», де студенти повинні вирішити різні англійські завдання та головоломки, щоб вийти з кімнати. Це сприяє розвитку командної роботи та розв'язуванню проблем. У сучасному світі вивчати англійську можна не тільки за допомогою вчителя, але й за допомогою фільмів, книг, додатків та чат-ботів. Останній спосіб вивчення іноземної з'явився нещодавно, але вже зараз користується популярністю. Чат-бот надає можливість практикувати англійську у будь-який час та в будь-якому місці. Студенти можуть

вести діалоги з роботом, який вміє розмовляти. Така практика корисна, креативна, коли немає співрозмовника для живого спілкування.

Отже, які переваги розвитку творчого мислення старшокласників? Використання креативного мислення може допомогти їм стати більш корисними членами команди, генеруючи ідеї, які можна використати. Багато відомих мислителів і підприємців є або були творчими мислителями, які пішли власним шляхом і зробили деякі з найважливіших відкриттів і винаходів в історії. Студенти повинні бути готові мислити різними та більш інноваційними способами, щоб успішно адаптуватися до умов майбутньої роботи, що швидко змінюються, і вміти ефективно конкурувати. Творчість стає все більш важливою для особистого та професійного розвитку та успіху в новому тисячолітті.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти / Варзацька Л., Кратасюк Л. *Дивослово*. 2006. № 4. С. 15-25.
2. Коваленко О. Я. Ключ до відкриття світу, або практичне спрямування іншомовної освіти. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2009. № 4.
3. Куриш С. Застосування інформаційних технологій у процесі вивчення іноземних мов. *Іноземні мови в сучасній школі*. 2012. №1. С. 46-47.
4. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті
5. Ніколаєва С.Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник Київ: Ленвіт, 2002.

ПАЛИВОДА ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА, доктор філософії, учитель біології і екології Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ І ЕКОЛОГІЇ

Біологія як базовий шкільний предмет належить до природничо-математичних дисциплін і є комплексною наукою, яка сприяє формуванню наукового світогляду. Освіта XXI ст. – це оновлення освіти, коли працювати за старими методами неможливо. Основним показником якісної освіти має бути всебічний розвиток учня, який включає не лише академічні знання, але й життєві навички, емоційний інтелект, здатність критично мислити, вирішувати проблеми та адаптуватися до змін. Якісна освіта формує особистість, яка може успішно функціонувати в сучасному суспільстві, брати активну участь у соціальному житті та досягати особистих і професійних цілей [1].

Історія дослідження розвитку інтелекту учнів на уроках біології і екології відображає постійний інтерес педагогів та науковців до інтеграції освітніх методик, спрямованих на формування критичного мислення, творчих здібностей і комплексного розуміння біологічних систем.

Завданням сучасної школи є створення освітнього середовища, що сприятиме інтелектуальному розвитку особистості учнів; підібрати форми, методи та прийоми педагогічної взаємодії з учнями, які є оптимальними для інтелектуального розвитку особистості учня [2].

З метою створення розвивального середовища, сприятливого для підвищення інтелектуального потенціалу особистості, застосовуються як традиційні так і інноваційні форми роботи [3]. До традиційних методів зараховують уроки, спрямовані на розвиток інтелекту, факультативи, гуртки, залучення до роботи у МАН, предметних олімпіадах. З інноваційних форм найбільш значущими є нетрадиційні уроки, індивідуальні проєкти, складання задач, написання наукових робіт (рефератів), підготовка до виступів.

Навчальний процес, спрямований на інтелектуальний розвиток особистості, має ряд особливостей:

- розвивальне навчання орієнтоване на вироблення власних суджень, а не засвоєння фактів та думок, тому організується шляхом застосування до інформації прийомів критичного мислення;

- навчальний процес організується як певне дослідження, у якому учень виступає як суб'єкт навчальної діяльності;

- навчання, орієнтоване на інтелектуальний розвиток особистості відбувається шляхом інтерактивної взаємодії учнів, вчитель використовує всі форми кооперативного навчання.

Відтак, методи, що застосовує вчитель з метою інтелектуального розвитку учнів відрізняються від загальноприйнятих. Набагато важливіше навчити учнів мислити, аналізувати, робити висновки, ніж просто розповісти їм новий матеріал. Адже коли учень не просто прослуховує матеріал, а й сам активно працює – намагається знайти логічне пояснення того чи іншого явища і пояснити своєму товаришу свою точку зору – ось це і є найголовніша мета освіти, що сфокусована на розвиток інтелекту її учасників.

Важливою складовою розвитку інтелекту є інтерактивні вправи, оскільки вони сприяють активному залученню учнів до навчального процесу та стимулюють різні аспекти мислення, творчості та соціальних навичок. Такі вправи допомагають учням не лише здобувати знання, а й застосовувати їх у практичних ситуаціях, що є ключовим для всебічного розвитку інтелекту. Тому необхідно якомога частіше використовувати такі вправи як під час вивчення нового матеріалу, так і при його закріпленні чи повторенні [4, 5].

Розвиток інтелекту на уроках біології і екології є важливою складовою навчального процесу, оскільки ці дисципліни не лише передають знання, але й формують критичне мислення, екологічну свідомість, здатність до досліджень і розуміння складних систем. Відповідальність за навколишнє середовище та етичне ставлення до природи. Учні, залучені до інтерактивного навчання на уроках біології і екології, розвивають такі важливі аспекти інтелекту, як критичне

та аналітичне мислення, здатність знаходити причинно-наслідкові зв'язки, соціальний та емоційний інтелект через співпрацю в групах.

Ось кілька ідей, як можна ефективно використовувати інтерактивні вправи на уроках біології і екології.

«Мозковий штурм». Це ефективний метод заохочення творчої активності і швидкого генерування великої кількості ідей. Він спонукає учнів розвивати уяву і творчість, відверто висловлювати думки, знаходити кілька рішень конкретної проблеми. Вправа «Мозкового штурму» дає змогу за короткий час зібрати максимальну кількість різних думок; допомагає залучити до роботи тих, хто зазвичай пасивний і соромиться брати участь у дискусіях та активізує уяву і творчі можливості учасників, уможлиблюючи їх відхід від стереотипних уявлень і стандартних схем. Взагалі, вправа «Мозковий штурм» використовується на уроках біології і екології досить часто. Наприклад, вивчаючи тему «Антропічний вплив на біосферу» (11 клас) перед учнями постає запитання: Яким чином можливо зменшити забруднення пластиковими відходами в нашому місті? Виконуючи таку вправу, учні дізнаються більше про проблему пластикового забруднення, розвиваються навички командної роботи, генерування ідей і критичного мислення, а також формується екологічна свідомість та готовність до активних дій.

«Склади модель». Це інтерактивний підхід до навчання, який спрямований на активне залучення учнів до створення або складання моделей, які ілюструють біологічні структури чи процеси. Наприклад, при вивченні матеріалу теми «Нуклеїнові кислоти» (10 клас) перед учнями ставиться завдання створити спіральну модель ДНК, показати азотисті основи та пояснити правило комплементарності. Вправа «Склади модель» полегшує засвоєння складного матеріалу через наочність, розвиває критичне мислення, сприяє командній роботі та розвитку креативності учнів. Метод добре підходить як для початкового ознайомлення з темою, так і для закріплення знань.

Вправа «Евристична бесіда» використовується при вивченні нового матеріалу, особливо, коли він вже знайомий учням чи з попередніх тем, або вони

мають життєвий досвід. Наприклад, при вивченні теми «Імунні реакції організму» (11 клас) «Евристична бесіда» допомагає учням систематизувати знання про алергію. - Які прояви алергії? Які речовини її викликають? Як можна уникнути алергічних реакцій, або зменшити їх прояви? Головне, щоб під час цієї бесіди учні зробили для себе невеличке відкриття, здобули нові знання, які знадобляться їм у житті.

Рольова гра «Дискусія», «Вибери позицію». Фронтальну технологію інтерактивного навчання «Дискусія», «Вибери позицію» застосовують під час вивчення нового матеріалу. Наприклад при вивченні теми «Стовбурові клітини» (10 клас) учням попередньо дають випереджувальні завдання для ознайомлення: Стовбурові клітини це досягнення науки чи прокляття людства? Учні повинні проаналізувати певні матеріали, сформулювати власну позицію, яку можливо підтвердити доказами чи фактами. Протягом дискусії позиції учнів можуть змінюватись. Така технологія вчить ставити запитання, вмінню висловлювати власні аргументи, аналізувати та приймати рішення, критично мислити. Проблемна ситуація, що характеризує психологічний стан учнів, поряд з інтелектуальними труднощами супроводжується підвищенням пізнавальної активності й бажанням розібратися у проблемі.

Інтерактивні вправи на уроках біології і екології можуть зробити навчання захопливим і ефективним, водночас розвиваючи різні аспекти інтелекту учнів. Вони сприяють кращому засвоєнню матеріалу та підготовці до викликів реального життя [6, 7]. Окрім цього інтерактивні вправи сприяють розвитку критичного мислення: аналізу інформації, пошуку причинно-наслідкових зв'язків (наприклад, аналіз екосистеми чи вплив зміни клімату на живі організми), формулювання власних гіпотез та їх перевірка. Використання інтерактивних вправ на уроках біології і екології створює сприятливі умови для розвитку та прояву креативності учнів, особливо у ситуаціях коли учні оцінюють роль вчених, екологів, лікарів, селекціонерів, тощо у розвитку науки та життєдіяльності організмів [8].

Тому розвиток інтелекту особистості є процесом, що сприяє креативності, критичному мисленню та здатності до самостійного навчання. Інтерактивні вправи та сучасні методи навчання створюють умови для максимального розвитку цих якостей в учнів, що є основою їх успішної адаптації в сучасному світі, повному інформації.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / ред.кол. Київ: МОН, 2016. 38 с. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=1129>.
2. Білоус О. С. Особистісно орієнтоване навчання як чинник стимулювання творчої активності студентів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2005. Вип. 12. С. 41–47.
3. Дичківська І.М. Іноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004.
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
5. Мостіпака Т. П. Інтерактивні технології у викладанні природничих дисциплін. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 143–148.
6. Єрмоленко А. Інтерактивні технології навчання: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО, 2022. 37 с.
7. Грицай Н. Б. Іноваційні технології навчання біології: навч. посіб. Львів: Новий Світ. 2020. 200 с.
8. Позняк Т.М. Розвиток креативних здібностей особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. Чернігів, 2013. №114. 161-166 с.

**ЧЕРНИШОВА ЕЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА, кандидат технічних наук,
доцент, учитель інформатики та технологій Ніжинського обласного
педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради**

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА КРЕАТИВНОСТІ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ У СТАРШИХ КЛАСАХ

У сучасному світі, де інформація доступна кожному, а технології проникають у всі сфери життя, вміння ефективно працювати з інформацією, критично мислити та творчо підходити до вирішення проблем стають ключовими компетентностями. Інформатика, як предмет, що охоплює роботу з інформацією, аналіз даних та використання інноваційних технологій, пропонує унікальні можливості для розвитку цих навичок завдяки практичним завданням, що передбачають аналіз інформації, вирішення проблем та творчий підхід.

У старших класах учні вже мають певний рівень знань і навичок, що відкриває нові можливості для розвитку критичного мислення та креативності під час вивчення інформатики. Це особливо важливо, оскільки ці навички є важливими для подальшого успішного навчання та працевлаштування в майбутньому.

Всесвітній Економічний Форум у своєму «Звіті про майбутнє робочих місць», 2020 року [2] поставив критичне мислення та креативність у першу п'ятірку необхідних навичок, які знадобляться працівникам у 2025 році (рис. 1).

Top 10 skills of 2025

Рисунок 1 – Перша п'ятірка із 10 необхідних навичок,
які знадобляться працівникам у 2025 році

Критичне мислення – це активний процес аналізу та оцінки інформації.

Людина, яка критично мислить:

- Аналізує інформацію: розбирає інформацію на складові частини, виявляє основні ідеї та аргументи.
- Оцінює докази: перевіряє достовірність інформації, шукає додаткові джерела.
- Виявляє упередження: розуміє, що інформація може бути суб'єктивною, і намагається виявити приховані мотиви.
- Формулює висновки: на основі аналізу інформації та оцінки доказів робить обґрунтовані висновки.
- Розв'язує проблеми: використовує критичне мислення для аналізу проблем, пошуку альтернативних рішень та вибору найкращого варіанту.

У свою чергу креативність (творчі здібності) – це здатність генерувати нові ідеї, знаходити нестандартні рішення та встановлювати незвичайні зв'язки між різними поняттями. Креативна людина:

- Генерує ідеї: виходить за рамки шаблонів і створює нові концепції.
- Мислить нестандартно: шукає альтернативні підходи до вирішення проблем.
- Встановлює зв'язки: об'єднує різні ідеї та концепції в нові цілісні системи.
- Ризикує: не боїться помилятися і готова експериментувати.

Передбачається [3], що креативне мислення буде входити в 10 необхідних навичок і в найближчі 5 років – до 2030.

Існує тісний взаємозв'язок між цими поняттями. Критичне мислення допомагає оцінити новостворені ідеї, відсіяти непрактичні та обрати найкращі. А креативність, в свою чергу, дозволяє генерувати нові ідеї, які потім можуть бути проаналізовані за допомогою критичного мислення. Саме тому розвиток описаних навичок на уроках є важливою задачею педагогів.

Для розвитку критичного мислення на уроках інформатики можуть бути запропоновані наступні завдання.

Аналіз знайденої інформації та джерел інформації.

Учням необхідно знайти в мережі Інтернет інформацію на обрану тему та оцінити її за такими критеріями, як актуальність, достовірність, подача матеріалу, дизайн тощо. Результати можна представити у вигляді таблиці, де для кількох джерел буде виставлено оцінки за 5-бальною шкалою. З метою ускладнення завдання пропонується знайти і проаналізувати інформацію із різних типів джерел, а саме:

- Офіційні сайти: сайти урядових організацій, компаній, наукових установ.
- Наукові статті: бази даних наукових статей (Google Scholar, Scopus).
- Онлайн-курси: платформи, такі як Coursera, edX, Udemy.
- Блоги та форуми: спеціалізовані блоги експертів з обраної тематики, форуми на тематичних сайтах.
- Соціальні мережі: X, LinkedIn (профілі експертів, хештеги).
- Відео-уроки або вебінари: відеохостинги, такі як YouTube.

Обов'язковим є написання висновку щодо використаної інформації та вибору джерел. Крім того пропонується висловити власну думку щодо того, яка інформація та яке джерело учням сподобалося більше і чому саме.

Це завдання спрямоване на розвиток навичок аналізу, порівняння, об'єктивного оцінювання та аргументації власної думки.

Вивчення та використання онлайн-симуляцій

В межах теми про освітні онлайн-ресурси учням пропонується дослідити платформу PhET Interactive Simulations [1]. Цей проект містить 171 безкоштовну інтерактивну симуляцію для освітнього використання в галузях фізики, хімії, біології, наук про Землю та математики, що перекладені більш ніж 120 мовами.

Завданням для учнів є переглянути існуючі симуляції і обрати по 1 із кожного навчального предмету. Змінюючи різні параметри в кожній із симуляцій, необхідно провести низку експериментів, в кінці роботи написати аргументований висновок.

Ці завдання стимулює креативність та критичне мислення, адже учні мають можливість:

– візуалізувати складні процеси, наприклад, будову атома чи принципи роботи електричних ланцюгів;

– проводити експерименти, які неможливі в реальному житті, наприклад, симуляції екологічних катастроф або дослідження поведінки часток при різних температурах;

– розробляти власні гіпотези, які вони можуть перевірити в симуляціях, змінюючи параметри й аналізуючи результати.

Ігровий характер симуляцій не лише зацікавлює учнів, але й сприяє розвитку навичок дослідження та творчого підходу до навчання. Крім того, учні зможуть використовувати можливості даного ресурсу не тільки на уроках інформатики, а й у рамках вивчення інших навчальних предметів.

Розробка власного вебсайту

В якості підсумкового завдання вивчення модулю «Вебдизайн» учні мають об'єднатися в групи по кілька осіб для розробки та створення вебсайту на довільну тему. Пропонуються наступні етапи виконання проєкту:

1. Вибір теми: група розробників визначається з тематикою майбутнього сайту, обґрунтовує її актуальність та доцільність створення такого вебсайту.

2. Розподіл ролей: у кожній групі учасники виконують різні функції: хтось займається вебдизайном, хтось кодує сторінки, інші відповідають за змістовне наповнення або організацію роботи тощо.

3. Розробка сайту: учні спільно планують структуру сайту, розробляють дизайн, створюють та тестують вебсторінки.

4. Підготовка презентації: група готує доповідь, у якій описує весь процес створення сайту, демонструє етапи розробки та прийняті рішення.

5. Захист проєкту: на завершення учні представляють свій сайт перед класом, обґрунтовуючи вибір теми, дизайнерські рішення та функціональність сайту. Учасники також відповідають на запитання аудиторії.

Цей проєкт сприяє розвитку як критичного мислення, так і креативності, адже учні мають аналізувати вимоги до сайту, оцінювати свої ідеї, знаходити компроміси в групі, а також пропонувати оригінальні дизайнерські рішення.

Робота в групі навчає ефективній комунікації, відповідальності за свою частину проєкту та співпраці для досягнення спільної мети.

Звичайно, представлені завдання є лише малою частиною із можливих завдань, які може використати учитель на уроках інформатики. І, безумовно, для того щоб навчити учнів креативно та критично мислити, педагог має і сам володіти даними навичками.

Розвиток критичного мислення та креативності складний, але важливий процес, який вимагає постійної адаптації методів навчання. Інформатика надає унікальні можливості для формування цих навичок, адже вона дозволяє поєднувати аналітичну роботу з творчістю.

Інтеграція інтерактивних завдань, інноваційних платформ та різноманітних педагогічних методик сприяє не лише академічному успіху, але й підготовці учнів до викликів сучасного світу. Педагогам варто продовжувати вдосконалювати свої підходи, враховуючи як сильні сторони, так і труднощі учнів, щоб зробити навчання максимально ефективним. Важливо стимулювати учнів до самостійного аналізу, розвитку креативності через експерименти та інтерактивні інструменти, а також впроваджувати інноваційні методи, що відповідають сучасним освітнім тенденціям.

Список використаних джерел:

1. PhET Simulations. PhET. URL: <https://phet.colorado.edu/en/simulations/> (дата звернення: 18.01.2025).

2. The Future of Jobs Report 2020. Infographics. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/in-full/infographics-e4e69e4de7/> (дата звернення: 18.01.2025).

3. The Future of Jobs Report 2025. Skills outlook. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/in-full/3-skills-outlook/> (дата звернення: 18.01.2025).